

Putin och historien

– det förflutna i propagandans tjänst

Historien har under de två senaste årtiondena intagit en allt synligare plats i den ryska offentligheten, och spelar en central roll som ideologisk bakgrundsfaktor i det anfalls- krig som Ryssland inledde mot Ukraina i slutet av februari 2022. Den ryska regimen har konsekvent argumenterat för att Ukraina historiskt är en del av Ryssland och saknar existensberättigande som suverän stat.

Denna uppfattning är i sig inte ny, men Putin förvandlade den till något av en historisk och politisk doktrin i sin essä ”Om Rysslands och Ukrainas historiska enhet” som publicerades i juli 2021 och i det tal till nationen som han höll några dagar innan anfallet inleddes. För många som tidigare inte hade trott på ett anfallskrig, i varje fall inte i den omfattning vi fått se, blev talet en vändpunkt. Det djupa hat Putin uttryckte mot ukrainarnas uttalade vilja att distansera sig från Ryssland signalerade att han var färdig vidta de åtgärder som krävs för att förinta Ukraina som självständig stat.

Under de över två månader som kriget har pågått har den ryska propagandan konsekvent fortsatt att förneka Ukrainas rätt att existera på historisk grund. I ett tal i april hävdade den tidigare presidenten Dmitrij Medvedev, i dag vice-ordförande i Rysslands säkerhetsråd och en av Putins närmaste rådgivare, att ukrainarnas uppfattning om att de existerar som en separat nation bottnar i en lögn som anti-ryska krafter hade förlätt dem att tro på. Ukraina ”har aldrig existerat i historien och existerar inte i dag”, löd hans dom.

Särskilt under krigets första veckor lade historiker utanför Ryssland ned tid och energi på att punkt för punkt dekonstruera den förvanskade bild

av Rysslands och Ukrainas relationer i det förflutna som den ryska regimen har skapat. Man redogjorde för Ukrainas komplexa historia, som även för många européer är relativt okänd, och förklarade på vilka sätt Putin förvanskade den för att få den att tjäna sina geopolitiska mål. Samtidigt är det ett obestridligt faktum att den fiendebild som i Ryssland skapats av Ukraina har en förankring i många rysars historiska medvetande. För att förstå dess genomslag måste vi därför granska hur den ryska historiekulturen har utvecklats sedan Sovjetunionens upplösning och den synlighet som det förflutna har i dagens Ryssland.

Historisk vilsenhet

I början av 1990-talet befann sig Ryssland – förutom i ekonomiskt och politiskt kaos – i ett tillstånd av historisk vilsenhet. Den sovjetiska historiesynen – den stora berättelsen om folkets ständiga kamp mot feodala strukturer och aggressiva grannar på vägen mot det kommunistiska idealsamhället – hade kollapsat med det samhällssystem som skapat den.

Samtidigt fanns inget givet svar på frågan vilket historiskt narrativ som skulle bli den enande länken i framtidens postsovjetiska nationella identitet. Sökandet efter ett nytt förflutet både lockade och tvingade fram ett nytt intresse för Rysslands historia och nya tolkningar av centrala teman i den, som Romanov-dynastin, den ortodoxa kyrkans betydelse och Stalins repression. På maktthavarhåll var man medveten om att en uppfattning om ett gemensamt förflutet var en förutsättning för en stark kollektiv identitet, och parallellt med att landet mot slutet av 1990-talet så småningom kom på fötter började en

ny offentlig historiekultur växa fram.

Ett viktigt led i processen var ersättandet av de sovjetiska nationella högtiderna, som kretsat kring händelser av betydelse för det kommunistiska samhället, med nya. Den främsta sovjetiska högtiden, Oktoberrevolutionens årsdag den 7 november, började firas som Försoningens dag och senare Dagen för militär ära. År 2005 ändrades datumet till den 4 november som numera firas som Den nationella enhetens dag.

Den nationella enhetens dag uppmärksammar det ryska folkets gemensamma kamp för att slå tillbaka de polska invasionsstyrkor som under den stora oredans tid i början av 1600-talet hotade Rysslands existens. Denna sorts historiekultur kan ses som en kombination av en återgång till det ryska imperiets historiesyn och uppfunnen tradition. Dagen hade firats före Sovjetunionens tid, och Kuzma Minin och Dmitrij Pozharskij som enligt legenden hade lett kampen mot polackerna hade redan på 1800-talet framställts som ryska nationalhjältar.

Kampen mot polackerna 1612 belyser ett centralt drag i den postsovjetiska historiesynen, nämligen narrativet om ett Ryssland som ständigt varit och är hotat av aggression utifrån och ett enat folk som gång efter gång med stora uppoffringar räddar landet från undergång. Under sin tid vid makten har Putin systematiskt byggt vidare på narrativet och utnyttjat det för att främja sina personliga politiska syften, bland annat genom att framhäva att Ryssland behöver en stark ledare för att avvärja hot utifrån. I historiekulturen har denna bild tagit sig uttryck i att härskare som Ivan IV ("den förskräcklige") och Stalin har rehabiliterats och lyfts fram som förebildliga ledare.

Flygaräppet, före detta jaktplanspiloten Nikolaj Skomorochov som fanbärare i Segerdagsparaden i Moskva 1985.
(Wiki Commons/mil.ru/CC BY)

Det handlar inte om att förneka brutaliteten i dessa härskares regimer, utan snarare om att betona att de gjorde det som var nödvändigt i en situation där Ryssland var hotat. På detta sätt har man skapat en fiendebild, där förutom den externa fienden den interna fienden har en given plats – ett förintande av den inre fienden framställs som en förutsättning för att besegra den yttre.

I ett tal den 17 mars 2022 underströk Putin att Ryssland måste "rensa ut förrädarna" i de egna leden för att säkra segern över det "fascistiska" Ukraina och den "onda västvärlden". Retoriken i talet var en direkt avspegling av den Stalin använde sig av under 1930-talets repression.

Det förflutnas militarisering

Ett centralt drag i den nya historiekulturen är militärens ökade synlighet. Redan 1995 stiftades en lag som listade sjutton för Rysslands historia avgörande slag, vilkas årsdagar skulle uppmärksammas under titeln Den militära ärans dag (*Den' vojskoj slavy*). I en annan lag som Putin undertecknade 2006 stadgades att städer som uppvisat särskild heroism i landets försvar skulle tilldelas titeln Den militära ärans stad (*Gorod vojskoj slavy*). Till dags dato har ett fyrtiotal städer förärats titeln – i varje stad reser man ett identiskt minnesmärke och i anknytning till det ett besökscentrum för "patriotisk fostran" som stadsbor och gäster uppmanas besöka.

Det utåt mest synliga uttrycket för militariseringen är Segerdagen, som sedan 1945 firas den 9 maj för att framhålla den i den ryska historiesynen centrala uppfattningen om Sovjetunionens avgörande roll för besegrandet av det nationalsocialistiska Tyskland i andra världskriget. Det är denna kraftmätning mellan den Röda armén och Tyskland mellan 1941 och 1945 – i Ryssland kallad det stora fosterländska kriget – som utgör den viktigaste kärnan i det ryska historiemedvetandet. Dagen har firats med varierande intensitet under olika tider, och var en av de högtider som många hade svårt att förhålla sig till åren efter Sovjetunionens upplösning. Mot slutet av 1990-talet blev dock Segerdagen åter en stor högtidsdag, och de kommunistiska symbolerna togs igen i bruk. Under sin tid vid makten har Putin gjort Segerdagen till en patriotisk manifestation av

ofantliga mått. Trots namnet begränsar sig evenemanget inte till en enda dag, utan sträcker sig över en period på närmare två veckor under vilken man underblåser ett patriotiskt patos som kulminerar den 9 maj.

Det senaste årtiondet har historiekulturen kring Segerdagen fått ett spektakulärt tillskott, det så kallade Odödliga regementet, som började som ett småskaligt privat initiativ 2012 och inom några år förvandlades till ett massevenemang. I processioner som ordnas på Segerdagen bär ättlingar till veteraner på deras porträtt, och på så sätt traderas den stolthet och ära som många i Sovjetunionen och Ryssland känt och känner över Röda arméns avgörande insats i kriget till efterkommande generationer som själva inte upplevt det.

Sedan 2017 har processioner också ordnats i utanför Ryssland, där de har blivit ett uttryck för historisk identitet och kulturell tillhörighet hos ryska emigranter. Tidvis har processionerna skapat konflikt och lett till motdemonstrationer. Det förväntas att både ryska processioner och motdemonstrationer i år kommer att väcka känslor och reaktioner på olika håll i Europa.

Ukrainarnas ”svek”

Narrativet om Ukraina som en historiskt oskiljaktig del av Ryssland är inget Putin och hans regim har hittat på över en natt. Idén om en historisk gemenskap mellan de tre östslaviska folken i Ryssland, Ukraina och Belarus har en djup förankring i det ryska historiemedvetandet. Många ryska intellektuella, från Aleksandr Solzjenitsyn till Joseph Brodsky, har gett uttryck för denna tanke. På 1990-talet tog de flesta ryska politiker, över hela det politiska spektret, det för givet att de tre folkens samhörighet med tiden per automatik skulle leda till att Ukraina återgick till att bli en del av det ryska ”moderlandet”. Förvisso uttryckte ingen tanken att detta skulle ske med våld, utan man utgick från att ukrainarna själva skulle vilja återförenas med Ryssland.

Det var när majoriteten av folket i Ukraina kring millennieskiftet allt tydligare började uttrycka sin vilja att orientera sig mot väst och EU som den ukrainska frågan blev ett problem ur Putins synvinkel. I Ryssland började ukrainarnas dragning mot väst framställas i termer av bristande förståelse för det egna folkets historiska bestämmelse och som ett

Segerdagen, Röda torget, Moskva 2017. Foto Peggy Lohse (CC BY-ND 2.0).

svek mot ”den ryska världen”. Detta narrativ har fått ytterligare stöd av att den ortodoxa kyrkan i Ukraina har splittrats. Medan en del av kyrkan fortfarande lyder under Moskvapatriarkatet, anhöll en annan 2018 om att få en ställning som autokefal kyrka under patriarkatet i Konstantinopel. Med beaktande av den centrala roll som den ortodoxa kyrkan spelat i den auktoritära världsbild som Putin skapat har utvecklingen spelat propagandan i händerna. Frågans symboliska tyngd framhävs av den gamla uppfattningen om Moskva som ”det tredje Rom” och om Kiev som den ryskortodoxa kyrkans urhem och ”alla ryska städers moder”.

Fiendebilden har framför allt stärkts parallellt med att majoriteten av ukrainarna har vägrat stöda de politiska aktörer som orienterat sig mot Ryssland. Detta motstånd har kulminerat i samband med den Orangea revolutionen 2004 och Euromajdan 2014, som i det ryska narrativet framställdes som en fascistisk statskupp och som resulterade i Rysslands annektering av Krim och stöd till separatistiska krafter i Donbas. Genom att göra kampen mot de ukrainska ”fascisterna” till det centrala elementet i fiendebilden har den ryska propagandan lyckats vädja till den mest kraftfulla känslan i det ryska historiemedvetandet – stoltheten över den uppoffrande segern i det stora fosterländska kriget. I den propaganda som i början av kriget riktades till de soldater som skulle ut och ”befria” Ukraina från dess ”fascistiska” regim var budskapet att det var deras plikt att fortsätta den heroiska kamp som deras förfäder i tidigare generationer fört.

Propagandans kraft

Putin har konsekvent utnyttjat den förvanskade bilden av det förflutna som ett vapen i sin politiska agenda. Narrativets genomslagskraft har stärkts av att det kontinuerligt har förmedlats av statliga medier, men också på många andra sätt. I början av 2010-talet gjordes en genomgång av samtliga historiska läromedel i Ryssland för att regimen ville försäkra sig om att den historiebild som skolorna förmedlar är förenlig med dess egen. Efter 2014 fick läromedelsförlagen order om att ge Krim större synlighet i läroböckerna och i slutet av april 2022 rapporterades att man krävt att läromedlen skulle

genomgå ytterligare en revision där omnämningen av Ukraina och Kiev samt ukrainska symboler avlägsnas.

Den officiella historiesynen har också synliggjorts genom inrättandet av permanenta utställningar som går under namnet Ryssland – min historia (*Rossija – Moja istoria*) i ett trettiotal av landets större städer. Dessa skildrar med hjälp av modern multimedial teknik och ett interaktivt grepp de viktigaste skedena i Rysslands historia på ett sätt som är förenligt med den officiella historiesynen. En röd tråd i narrativet är Rysslands historiska mission att försvara traditionella ryska värderingar och den ortodoxa tron – med andra ord ”den ryska världen” (*russkij mir*) – mot dekadens och aggressiva fiender.

I lika hög grad som om den förenklade och förvanskade bild av det förflutna som medvetet skapas, handlar historisk propaganda om att tysta och eliminera alternativa narrativ. Under Putins regim har man försvårat eller omöjliggjort forskares tillgång till arkiven, förbjudit organisationer som Memorial (sedan sent 1980-tal en central aktör för insamling av information om offren för politisk repression), och stiftat så kallade historielagar som fastställer vad som är tillåtet och förbjudet att offentligt uttala om det förflutna.

Att Putins förvanskade och svartvita bild av historien de facto har fått ett relativt starkt genomslag i det ryska historiska medvetandet tjänar som en viktig påminnelse om den destruktiva kraft idéer om det förflutna kan få när de sätts i politikens tjänst. Som ett extremt exempel på hur historien används i destruktiva syften visar den ryska regimens historiebrik också med all önskvärd tydlighet varför alla som värnar om bibehållandet av ett demokratiskt och fredligt samhälle kontinuerligt måste arbeta för att belysa det komplexa i historiska händelser och stärka förståelsen för olika perspektiv med hjälp av källkritisk metod. Endast på detta sätt kan man motverka uppkomsten av historiska narrativ som underblåser hat och aggression. I ett samhällsklimat där många efterfrågar entydiga svar på komplexa frågor kan denna roll ibland vara otacksam, men den är viktigare än någonsin.

JOHANNA WASSHOLM